

Γεώργιος Ν. Γκότσας

Καθηγητής Ε.Κ.Π.Α.

Ιστορική και φιλοσοφική θεώρηση της Αρχαίας Κινεζικής Ιατρικής

ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ
ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΥΓΕΙΑΣ

George Gotsis
Professor of Economics
Department of the History and Philosophy of Science
School of Science
National and Kapodistrian University of Athens
University Campus
157 71 Ano Ilissia,
Greece

Historical and philosophical dimensions of ancient Chinese Medicine
Implications for contemporary public health management

ISBN 978-960-456-565-8

© Copyright: Αύγουστος 2021, Γ. Ν. Γκότσης, Εκδόσεις Ζήτη

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του ελληνικού νόμου (Ν.2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Φωτοστοιχειοθεσία
Εκτύπωση
Βιβλιοδεσία

Π. ΖΗΤΗ & ΣΙΑ Ι.Κ.Ε.

180 χλμ Θεσσαλονίκης-Περαίας
Τ.Θ. 4171 • Περαία Θεσσαλονίκης • Τ.Κ. 570 19
Τηλ.: 2392.072.222 - Fax: 2392.072.229 • e-mail: info@ziti.gr

www.ziti.gr

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Αρμενοπούλου 27, 546 35 Θεσσαλονίκη
Τηλ.: 2310.203.720, Fax: 2310.211.305 • e-mail: sales@ziti.gr

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Χαριλάου Τρικούπη 22, 106 79 Αθήνα
Τηλ.-Fax: 210.3816.650 • e-mail: athina@ziti.gr

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ: www.ziti.gr

Αναλυτικός πίνακας περιεχομένων

Abstract	9
Εισαγωγή	11
Κεφάλαιο 1	
Εμφάνιση και ιστορική εξέλιξη της αρχαίας Κινεζικής ιατρικής	
1.1. Τα κλασικά κείμενα της αρχαίας Κινεζικής ιατρικής	17
1.2. Τάσεις, σχολές σκέψης και απόψεις	20
1.2.1. Το ιστορικό πλαίσιο ανάπτυξης της Κινεζικής ιατρικής	20
1.2.2. Οι σχολές της περιόδου Jin/Yuan	24
1.3. Ιστορικές αναφορές σε τυπικές νόσους	27
1.3.1. <i>Ιστορικές μαρτυρίες περί νευρολογικών νόσων</i>	28
1.3.2. <i>Ιστορικές μαρτυρίες περί παθολογικών νοσημάτων</i>	29
1.3.3. <i>Ιστορικές μαρτυρίες περί επιδημικών ασθενειών</i>	30
1.3.4. <i>Ιστορικές μαρτυρίες περί ψυχιατρικών νόσων</i>	34
Κεφάλαιο 2	
Η φιλοσοφία της αρχαίας Κινεζικής θεραπευτικής	
2.1. Η αρχαία Κινεζική φιλοσοφία: σχολές και τάσεις	37
2.2. Αρχαία Κινεζική φιλοσοφία και Κινεζική ιατρική	40
2.2.1. <i>Η αμφίδρομη σχέση φιλοσοφίας και ιατρικής</i>	40
2.2.2. <i>Φιλοσοφία, ιατρική και αλχημεία</i>	45
2.3. Φιλοσοφικές προκείμενες εκπροσώπων της αρχαίας Κινεζικής ιατρικής	48
2.4. Σύνοψη	53

Κεφάλαιο 3

Διαπολιτισμική επικοινωνία:

η αλληλεπίδραση αυτοχθόνων και δυτικών συστημάτων ιατρικής

3.1. Η συνάντηση παραδοσιακής Κινεζικής και δυτικής ιατρικής	55
3.2. Η επίδραση της Κινεζικής στην Κορεατική παραδοσιακή ιατρική	56
3.3. Κινεζικές και δυτικές επιδράσεις στην Ιαπωνική παραδοσιακή ιατρική	62
3.4. Σύνοψη	69

Κεφάλαιο 4

Η Ασιατική ιατρική ηθική ως κατάφαση του κοινού αγαθού της υγείας

4.1. Ιατρική ηθική ως διάσταση της Κινεζικής ιατρικής	71
4.2. Ιατρική ηθική ως διάσταση της Κορεατικής ιατρικής	74
4.3. Ιατρική ηθική ως διάσταση της Ιαπωνικής ιατρικής	76
4.4. Ιατρική ηθική σε άλλα αυτόχθονα συστήματα Ασιατικής θεραπευτικής	77
4.4.1. Οι θεμελιώδεις ηθικές προκείμενες	77
4.4.2. Ιατρική ηθική στην αρχαία Ινδική ιατρική	78
4.4.3. Ιατρική ηθική στην παραδοσιακή Θιβετιανή ιατρική	82
4.4.4. Ιατρική ηθική στη μεσαιωνική αραβική ιατρική	85
4.5. Ηθική και δημόσια πολιτική ως στοιχεία της σύγχρονης άσκησης της παραδοσιακής ιατρικής	86
4.6. Σύνοψη	90

Κεφάλαιο 5

Μελέτη Περίπτωσης:

Η αποτελεσματικότητα υιοθέτησης της αρχαίας Κινεζικής ιατρικής σε καιρό επιδημικών νόσων

5.1. Η τρέχουσα χρήση της Κινεζικής ιατρικής σε περιπτώσεις covid-19	91
5.2. Ενδεικτική αναφορά σε κλινικές δοκιμές και αντίστοιχες έρευνες περιπτώσεων covid-19	95
5.3. Ενδεικτική αναφορά σε συστηματικές επισκοπήσεις και μετα-αναλύσεις ερευνητικών ευρημάτων	97
5.4. Κριτική αποτίμηση της μελέτης περίπτωσης	99

Κεφάλαιο 6

Συζήτηση, ερευνητικές κατευθύνσεις και συμπεράσματα

6.1. Παραδοσιακή και συμβατική ιατρική: συνέργεια ή σύγκρουση;	103
6.2. Παραδοσιακή Ασιατική ιατρική: θεσμοποίηση και κοινωνική αποδοχή	105
6.3. Η ανάγκη καθιέρωσης ενός ρυθμιστικού και κανονιστικού πλαισίου αρχών	110
6.4. Η διαχρονική δυναμική της παραδοσιακής ιατρικής: Ενδεικτικές αναφορές στην αντιμετώπιση επίκαιρων νόσων	111
6.5. Κριτικές ιστοριογραφικές επισημάνσεις	118
6.6. Δυνατότητες και προοπτικές της αυτόχθονος Κινεζικής ιατρικής	119
6.7. Οι σύγχρονες προκλήσεις της ψηφιακής εποχής	123
6.8. Συμπερασματικές διατυπώσεις	126

Αναλυτικός οδηγός για περαιτέρω συστηματική μελέτη

A. Γενικά έργα και θεμελιώδη εγχειρίδια αναφοράς: μονογραφίες, διατριβές, άρθρα σε διεθνείς συλλογικούς τόμους	128
B. Ειδικότερες μελέτες επικεντρωμένες στην ιστορία, φιλοσοφία και μέθοδο της αρχαίας και παραδοσιακής Κινεζικής ιατρικής: άρθρα σε έγκριτα διεθνή επιστημονικά περιοδικά	135
Γ. Ειδικότερες μελέτες επικεντρωμένες στην αρχαία και παραδοσιακή Κορεατική ιατρική	143
Δ. Ειδικότερες μελέτες επικεντρωμένες στην αρχαία και παραδοσιακή Ιαπωνική ιατρική	145
Ε. Ειδικότερες μελέτες επικεντρωμένες σε άλλες, αυτόχθονες ιατρικές παραδόσεις ανά τον κόσμο	147

Ιστορικά παραρτήματα

A. Σημαντικότερες περίοδοι της Ιαπωνικής ιστορίας	153
B. Σημαντικότερες περίοδοι της Κινεζικής ιστορίας	161
Γ. Σημαντικότερες περίοδοι της Κορεατικής ιστορίας	164
Σύντομο βιογραφικό του συγγραφέα	167

Εισαγωγή

Η αρχαία Κινεζική ιατρική συνιστά ένα συνεκτικό και περιεκτικό σύστημα πεποιθήσεων, θεωριών, μεθόδων και πρακτικών οι απαρχές του οποίου τοποθετούνται κατά τη διάρκεια της πρώτης χιλιετίας προ Χριστού, ενώ η ιστορική εξέλιξη και οι συνακόλουθοι μετασχηματισμοί αυτού του θεωρητικού συστήματος διακρίνει τη σύνολη πορεία του Κινεζικού πολιτισμού, ακόμη και έως τις μέρες μας¹. Η ανάπτυξη της αρχαίας Κινεζικής ιατρικής αποτελεί οργανικό και αναπόσπαστο τμήμα της διαμόρφωσης της αρχαίας Κινεζικής επιστήμης, συνιστώντας μια πτυχή της ιστορίας της επιστήμης στην προ-δυναστική και τη μετέπειτα αυτοκρατορική Κίνα². Για παράδειγμα, συμβολές στο πεδίο της μαθηματικής επιστήμης, της αστρονομίας, της λογικής και της οικονομικής επιστήμης συνυφαίνονται με ευρύτερες κοσμολογικές, φιλοσοφικές και κοσμοθεωρητικές παραδόσεις, ιδιαίτερες σε περιόδους μείζονος πολιτισμικής, καλλιτεχνικής και πνευματικής άνθησης³.

1. Βλ. διεξοδικά, Andrews, Bridie J. (1996). *The Making of Modern Chinese Medicine*. Cambridge University Ph.D. dissertation in History and Philosophy of Science. Arnold, D. (2017). *Imperial medicine and indigenous societies*. Manchester: Manchester University Press. Brown, M. (2015). *The Art of Medicine in Early China: The Ancient and Medieval Origins of a Modern Archive*. Cambridge: Cambridge University Press. Hong, H. (2014). *The theory of Chinese medicine: A modern interpretation*. Singapore: World Scientific. Lo, V. and P. Barrett (eds.), (2018). *Imagining Chinese Medicine*. Boston and Leiden: Brill. Milne, G.W.A., Zhou, J., Xie, G. and Yan, X. (2018). *Traditional Chinese medicines: Molecular structures, natural sources and applications*. London: Taylor and Francis. Unschuld, P. (1985). *Medicine in China: A History of Ideas*. Berkeley: University of California Press.

2. Για το ευρύτερο αυτό ζήτημα, βλ. ενδεικτικά, Elman, Benjamin (2005). *On Their Own Terms: Science in China, 1550-1900*. Cambridge, MA: Harvard University Press. Lloyd, G.E.R. and N. Sivin (2002). *The Way and the Word: Science and Medicine in Early China and Greece*. New Haven: Yale University Press. Needham, J. (1981). *Science in Traditional China: A Comparative Perspective*. Cambridge, MA: Harvard University Press. Sivin, N. (1988). Science and Medicine in Imperial China: The State of the Field. *Journal of Asian Studies*, 47: 41-90. Sivin, N. (1990). Science and Medicine in Chinese History. In: *Heritage of China. Contemporary Perspectives on Chinese Civilization*, P.S. Ropp (ed.), Berkeley: University of California Press, pp. 164-196. Zhang Q. (2015) Reflection on Ancient Chinese Science and Technology. In: *An Introduction to Chinese History and Culture* (China Academic Library). Berlin and Heidelberg: Springer.

3. Για την ανάπτυξη της αρχαίας Κινεζικής μαθηματικής επιστήμης, βλ. ενδεικτικά, Chemla, K. (2009). On mathematical problems as historically determined artifacts: Reflections inspired by sources from ancient China. *Historia Mathematica*, 36(3): 213-246. Chemla, K. (2020). On the diagrammaticity of ancient texts and its importance for the history of science: Based on the example of the early Chinese mathematical text the gnomon of the Zhou. *East Asian Science, Technology and Society*, 14(2): 279-308. Επίσης, βλ. Dun L. (2015). Some distinctive features of Ancient Chinese Mathematics: A brief introduc-

Από διαπολιτισμική οπτική, η αρχαία Κινεζική ιατρική εντάσσεται στα αντίστοιχα συστήματα αυτόχθονος Ασιατικής ιατρικής, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται η Θιβετιανή, η ινδική και η περσική ιατρική, στο πλαίσιο συνεξέλιξης, αμοιβαίων σχέσεων και αλληλεπιδράσεων⁴. Οφείλουμε να υπενθυμίσουμε εν προκειμένω ότι, πέραν

tion and comparison with its Greek counterpart. In: Rowe D. and Horng W.S. (eds.), *A Delicate Balance: Global Perspectives on Innovation and Tradition in the History of Mathematics* (pp. 311-320). Berlin: Springer. Eigenschink, M., Dearing, L., Dablander, T.E. et al. (2020). A critical examination of the main premises of Traditional Chinese Medicine. *Wien Klin Wochenschr* 132: 260-273. Hudecek, J. (2014). *Reviving ancient Chinese mathematics: Mathematics, history and politics in the work of Wu Wen-Tsun*. London and New York: Routledge. Zou, D. (2007). Shuihudi Bamboo Strips of the Qin Dynasty and Mathematics in Pre-Qin Period. *Frontiers of History in China* 2(4): 632-654.

Για την ανάπτυξη της αστρονομίας στην αρχαία Κίνα, βλ. Shi Y. (2015) Ancient Chinese Astronomy: An Overview. In: Ruggles, C. (ed.), *Handbook of Archaeoastronomy and Ethnoastronomy* (pp. 2031-2042). New York, NY: Springer.

Για ζητήματα ιστορίας της λογικής, βλ. Fung Y. (2020). Introduction: Chinese Philosophy of Logic. In: Fung, Y. (ed.) *Dao Companion to Chinese Philosophy of Logic* (Dao Companions to Chinese Philosophy, vol. 12), (pp.1-11). Cham: Springer. Rošker, J.S. (2014). Specific features of Chinese logic: Analogies and the problem of structural relations in Confucian and Mohist discourses. *Synthesis Philosophica*, 29(1): 23-40.

Για συμβολές στη σφαίρα της εξήγησης των οικονομικών φαινομένων, βλ. Milburn, O. (2007). The book of the young master of accountancy: An ancient Chinese economics text. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 50(1): 19-40. Poznanski, K. (2017). Confucian economics: How is Chinese thinking different? *China Economic Journal*, 10(3): 362-384. Sun, G.Z. (2014). The economics of the division of labour in early Chinese literature: With particular comparison to the ancient Greek thought. *The European Journal of the History of Economic Thought*, 23(1): 102-126. Tang, R. (2014). A comparison between Confucian and Daoist economic philosophies in the pre-Qin era. In: Cheng Lin, Terry Peach and Wang Fang (eds.), *The history of ancient Chinese economic thought* (pp. 106-139). London: Routledge. Zhao, X. and Drechsler, W. (2018). Wang Anshi's economic reforms: Proto-Keynesian economic policy in Song dynasty China. *Cambridge Journal of Economics*, 42(5): 1239-1254. Zheng, X (2014). The start of family economics of Chinese feudal landowners: On Jia Sixie's *Important Arts for people's welfare*. In: Cheng Lin, Terry Peach and Wang Fang (eds.), *The history of ancient Chinese economic thought* (pp. 140-152). London: Routledge. Για την ανάπτυξη τεχνολογικών εφαρμογών, βλ. Lee, Y.C. (2018). When technology, science and culture meet: Insights from ancient Chinese technology. *Cultural Studies of Science Education*, 13(2): 485-515.

4. Για τα ζητήματα αυτά, βλ. αναλυτικά, Dinis, S. (2017). Integrative pharmacology- interconnecting the world of *ayurveda* (traditional Indian medicine), traditional Chinese medicine (TCM), and conventional medicine (CM). In: George, A., Oluwatobi, O.S., Joseph, B., Thomas, S., Sebastian, M. and Raji, V. (eds.), *Holistic healthcare: Possibilities and challenges* (pp. 73-81). London: Taylor and Francis.

Επίσης, βλ. Cleetus, B. (2018). Western science, indigenous medicine and the princely states: The case of Ayurvedic reorganization in Travancore, 1870-1940. In: Pati, B. and Harrison, M. (eds.), *Society, medicine and politics in colonial India* (pp. 98-121). London: Taylor and Francis. Kumar, A. (2019). *Ancient Hindu science: Its transmission and impact on world cultures*. San Rafael, CA: Morgan & Claypool Publishers. Wang, D.W. and Gao, Y.X. (2016). The image of the ancient Indian pharmacists in the Chinese Buddhist scriptures. *Zhonghua Yi Shi Za Zhi (Beijing, China)*, 46(5): 279-284. Natarajan, S., Anbarasi, C., Sendhilkumar, M. and Manickam, P. (2021). COVID-19-specific clinical research using traditional medicine: Lessons from traditional Chinese medicine for India's AYUSH systems. *Current Science*, 120(1): 22-24. Sen, S. and Chakraborty, R. (2019). *Herbal medicine in India: Indigenous knowledge, practice, innovation and its value*. Singapore: Springer.

της αυστηρώς επιστημονικής αρχαιοελληνικής ιατρικής, αντίστοιχες παραδόσεις αυτόχθονος ιατρικής αναδύθηκαν και σε άλλες παραδοσιακές κοινωνίες, επιβιώνοντας εν μέρει μέχρι τις μέρες μας.

Στόχο της παρούσης έρευνας αποτελεί η σύντομη επισκόπηση της ιστορίας και φιλοσοφίας της ιατρικής τέχνης στην Αρχαία και μεσαιωνική Κίνα, με έμφαση στις ιστορικές, φιλοσοφικές και κοινωνικές συνδηλώσεις αυτού του συστήματος γνώσεων. Βασική εν προκειμένω μεθοδολογική επιταγή δεν αποτελεί η παράθεση πρωτογενούς ιατρικού υλικού, *αφού το αντικείμενο του έργου δεν αποτελεί η ιστορική ανάλυση καθ' εαυτή, αλλά η μεθερμηνεία της σε ένα δεδομένο ιστορικό, πολιτισμικό και φιλοσοφικό πλαίσιο αρχών*. Ασφαλώς, θεωρείται σαφές ότι η μελέτη της ιστορίας και φιλοσοφίας της επιστήμης με αφορμή ένα επιστημονικό κλάδο ουδόλως ταυτίζεται με τη διδακτική του εν λόγω γνωστικού αντικείμενου, όπως η ιστορία και φιλοσοφία των φυσικών ή των βιολογικών επιστημών στο δυτικό κόσμο δεν είναι ταυτόσημη με τη διδακτική βασικών γνώσεων φυσικής και βιολογίας. Άλλωστε, το έργο του ιστορικού και φιλοσόφου της επιστήμης δεν είναι η διδασκαλία του κύριου corpus βασικών γνώσεων αυτής της επιστήμης (ως αποκλειστικό έργο του φυσικού ή του βιολόγου), αλλά η κατάδειξη ενδεχόμενης διαχρονικής συνέχειας στη εξέλιξη της επιστημονικής γνώσης, η ένταξη της σε ένα δεδομένο σύστημα ιδεολογικών και πολιτικών πεποιθήσεων της εκάστοτε εποχής και η σωρευτική ή μη ανάπτυξη του αντιστοίχου κλάδου, αφού η ιστορία και φιλοσοφία της επιστήμης δεν συνιστά παράθεση πρωτογενών γνώσεων, αλλά *μεταθεωρία που αξιολογεί το επιστημονικό φαινόμενο ως τέτοιο*.

Βασική μεθοδολογική θέση του έργου είναι η αρχή ότι η αρχαία Κινεζική ιατρική συνιστά ένα *πλαισιακά εξηρητημένο* σύστημα ιδεών, μεθόδων και πρακτικών το οποίο συνυφάνεται προς το υπερκείμενο φιλοσοφικό, ιδεολογικό και κοσμοθερητικό οικοδόμημα της εκάστοτε εποχής. Η ιατρική στον Ασιατικό κόσμο παρέμενε *πολιτισμικά προσδιορισμένη* και κοινωνικά καθορισμένη γνωστική και εμπειρική αναζήτηση το περιεχόμενο της οποίας αντανάκλασε το εκάστοτε ισχύον σύστημα φιλοσοφικών αρχών και πεποιθήσεων. Τούτο όμως δεν υποδηλώνει κατ' ανάγκη ότι η αρχαία Κινεζική ιατρική συνιστούσε σύνολο από μεταφυσικές και μαγικές δοξασίες, ούτε ότι εκλαμβάνονταν ως ανορθολογική πνευματική ενασχόληση. Αντιθέτως, αυστηρότητα, μεθοδικότητα και λογική συνοχή διέκριναν, όπως θα εξηγήσουμε στη συνέχεια, αυτό το corpus γνώσης στο εσωτερικό του οποίου η πρόοδος ως βελτίωση της επίδοσης του στο να επιλύει εμπειρικά προβλήματα της εποχής, δηλ. να προβαίνει σε επιτυχή θεραπευτική αντιμετώπιση νόσων, ήταν αδιαμφισβήτητη. Βελτίωση της επίδοσης μιας ερευνητικής παράδοσης στο να επιλύει μεγαλύτερο αριθμό ανακυπτόντων εμπειρικών προβλημάτων, δηλ. στο να διαχειρίζεται επιτυχώς ευρύτερο φάσμα παθογόνων καταστάσεων, *αποτελεί σαφή ένδειξη εμπειρικής πρόοδου*.

Ταυτοχρόνως, ο περιορισμός υπάρχουσών εννοιολογικών ασυνεπειών και αντιφάσεων μέσω διατύπωσης θεωριών με μεγαλύτερη λογική συνοχή εντός της ίδιας ερευ-

νητικής παράδοσης, *συνιστά τεκμήριο εννοιολογικής προόδου*. Η επιμονή των ιατρών της εποχής να εξακολουθούν να καλλιεργούν την ίδια ερευνητική παράδοση, αυτή της Κινεζικής ιατρικής, κρίνεται ως ορθολογική στάση, αφού η εν λόγω παράδοση εμπριέκλειε υποσχέσεις εμπειρικής και θεωρητικής προόδου. Από την οπτική της δυτικής ιατρικής, η εγκατάλειψη αυτής της παράδοσης συνδέεται εν μέρει με καθιέρωση γενικών μετα-κριτηρίων για το τι ακριβώς συνιστά επιστημονική δραστηριότητα, δηλ. παραπέμπει σε μια απόφαση βάσης ως προς το περιεχόμενο των επιστημονικών προτάσεων η οποία παραμένει εν μέρει υποκείμενη σε κριτική ως έμφορτη αξιολογήσεων, δηλ. ως αξιολογικός φορτισμένη σε σχέση με την επιλογή εκείνων των ιδεών οι οποίες θα τεθούν εκτός της επιστήμης ως εντασσόμενες στη σφαίρα της μεταφυσικής, ή ως στερούμενες επαρκούς λογικής θεμελίωσης. *Συνεπώς η αξιολογική φόρτιση δεν διακρίνει το περιεχόμενο των προτάσεων της σύγχρονης ακαδημαϊκής και καθολικώς ισχύουσας επιστήμης της ιατρικής, αλλά την επιλογή των κανόνων που προσδιορίζουν ποιες ιατρικές ιδέες πληρούν και ικανοποιούν τα κριτήρια χαρακτηρισμού ενός συστήματος γνώσεων, ως αναλυτικής επιστήμης.*

Το πόνημα διαρθρώνεται σε έξι αυτοτελή κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο αποτυπώνεται εν συντομία η ιστορική εξέλιξη της αρχαίας Κινεζικής ιατρικής, διενεργείται αναφορά σε θεμελιώδη κείμενα και έργα, τάσεις και σχολές σκέψης και επιχειρείται στοιχειώδης εξέταση του τρόπου αντιμετώπισης ορισμένων νόσων από αυτό το σύστημα ιατρικής πρακτικής. Το δεύτερο κεφάλαιο συνιστά διερεύνηση της φιλοσοφίας της Κινεζικής ιατρικής με συνεκτίμηση των βασικών προκειμένων και αναλυτικών αρχών αυτού του συστήματος γνώσης, ενώ αποδίδεται ιδιαίτερη σημασία στη συνάφεια του με τις φιλοσοφικές και κοσμοθεωρητικές παραδόσεις της εκάστοτε εποχής. Η φιλοσοφία της Κινεζικής ιατρικής συνιστά μια μορφή μετριοπαθούς νατουραλισμού σε Κομφουκιανικές ενίοτε βάσεις, με συνέπεια την καλλιέργεια μιας επανορθωτικής ηθικής αποκατάστασης της εγγενούς φυσικής τάξης στον κόσμο, στο βαθμό που οι ιατρικές επιταγές υπηρετούν ένα υπερκείμενο σκοπό καλλιέργειας και προαγωγής της αρμονίας⁵.

Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται σύντομη επισκόπηση της διαπολιτισμικής συνάντησης αυτόχθονος και δυτικής ιατρικής στην Ανατολική Ασία μετά τον 16^ο αιώνα, σε χώρες όπως η Κίνα, η Ιαπωνία και η Κορέα. Ταυτοχρόνως, προσδιορίζεται η επίδραση της αρχαίας Κινεζικής ιατρικής στη διαμόρφωση αυτόχθονος ιατρικού λόγου σε Ιαπωνία και Κορέα. Ακολουθεί στο τέταρτο κεφάλαιο η κατάδειξη των ηθικών και κοινωνικών συνδηλώσεων της Κινεζικής ιατρικής, και επιχειρείται η συναγωγή αντίστοιχων ηθικών προεκτάσεων ως εγγενών στην ιατρική τέχνη της Ινδίας και του Θιβέτ, όπως και στην περίπτωση της αραβικής μεσαιωνικής ιατρικής. Επισημαίνεται περαιτέρω, ότι οι ίδιες ηθικές προκειμένες διέπουν τη σύγχρονη άσκηση της αρχαίας Κινεζικής ιατρι-

5. Lo, P. (2010). A Confucian philosophy of medicine and some implications. *Journal of Medicine and Philosophy*, 35(4): 466-476.

κής σε θεσμικά περιβάλλοντα που αναγνωρίζουν τη σημασία αυτοχθόνων συστημάτων σκέψης.

Το πέμπτο κεφάλαιο εστιάζει στη διασάφηση των σύγχρονων λειτουργικών προεκτάσεων της παραδοσιακής ιατρικής αναδεικνύοντας την αποτελεσματικότητα της υιοθέτησης της αρχαίας Κινεζικής ιατρικής σε καιρό επιδημικών νόσων, ιδίως προς αντιμετώπιση πανδημικών υγειονομικών κρίσεων όπως η πρόσφατη του covid-19. Πρόκειται για τμήμα του έργου αφιερωμένο στη σχέση επιστήμης, κοινωνίας και δημόσιας πολιτικής, που ενέχει και τη διάσταση μετάδοσης της γνώσης σε ευρύτερα κοινωνικά περιβάλλοντα, ακόμη και την ιστορική της επιβίωση σε μεταγενέστερες εποχές. Αναλύονται εν προκειμένω δημόσιες πολιτικές και στρατηγικές διαχείρισης της δημόσιας υγείας στην Κίνα και υποδεικνύεται σειρά επιστημονικών εργασιών και δημοσιεύσεων που έρχονται σε επίρρωση της σημασίας των υιοθετούμενων πολιτικών προσφυγής σε σκευάσματα της παραδοσιακής φαρμακευτικής προς ανακούφιση των νοσούντων και προσβεβλημένων από την τρέχουσα πανδημία. Η όλη μελέτη περίπτωσης αποτιμάται εν συνεχεία θετικά στη βάση ενός ευρέος φάσματος ελλόγων επιχειρημάτων.

Τελικώς στο έκτο κεφάλαιο επιχειρείται η άμβλυση της ασυμμετρίας δυτικών και αυτοχθόνων επιστημονικών θεωριών, προτείνεται η καθιέρωση ενός σαφούς ρυθμιστικού πλαισίου αρχών άσκησης της παραδοσιακής ιατρικής σε ένα σύγχρονο κόσμο αβεβαιότητας και διαρκών προκλήσεων και εξάιρεται η σημασία της παραδοσιακής φαρμακευτικής και βοτανολογίας στο μετριασμό των συμπτωμάτων τυπικών επώδυνων νόσων, ακόμη και σε περιπτώσεις που δυσχεραίνουν την εδραιωμένη ιατρική ως καθολική επιστήμη των φαινομένων της ζωής. Επιπλέον, συνεκτιμώνται επαρκώς προοπτικές και προκλήσεις της Κινεζικής ιατρικής σε σύγχρονα, εμπορευματοποιημένα ή ψηφιακά περιβάλλοντα.

Εμφάνιση και ιστορική εξέλιξη της αρχαίας Κινεζικής ιατρικής

1.1. Τα κλασικά κείμενα της αρχαίας Κινεζικής ιατρικής

Οι καταβολές της αρχαίας Κινεζικής ιατρικής ανάγονται στα τέλη της τρίτης π.Χ. χιλιετίας, στη θρυλική δυναστεία Xia (c. 2070-1600 π.Χ.), ιδίως όμως εντοπίζονται στη δυναστεία Shang (1600-1046 π.Χ.). Κατά τη διάρκεια της δυτικής δυναστείας Zhou (1046-771 π.Χ.) συντελείται ο πρώτος επιμερισμός ειδικοτήτων και εξειδικεύσεων εντός του ιατρικού επαγγέλματος της εποχής, ενώ κατά τη διάρκεια της εποχής *Ανοιξέως και Φθινοπώρου* στην Κινεζική ιστορία (770-476 π.Χ.) διατυπώνονται οι πρώτες διαγνωστικές μέθοδοι. Κείμενα που συνεδύαζαν ιατρική και μαντική τέχνη ανεκαλύφθησαν σε ταφικές ανασκαφές, μεταξύ των οποίων ένα πλήρες corpus ιατρικών χειρογράφων που βρέθηκε στην περιοχή Mawangdui, Changsha, επαρχία Hubei, χρονολογούμενο το 169 π.Χ. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι το περί αγροτικής οικονομίας έργο *Tian Zhuang Jin Ji* κατά την Ανατολική δυναστεία των Han επικαλείται την ανάγκη μιας συμπεριληπτικής οικονομίας αυτάρκειας με καταμερισμό εργασίας και επαγγελματικών ενασχολήσεων. Αναφέρεται μάλιστα ότι κάθε οικιακή μονάδα οφείλει να επιδίδεται σε τυπικές οικονομικές δραστηριότητες μεταξύ των οποίων η καλλιέργεια ιατρικών βοτάνων¹.

Ωστόσο στο έργο το αποδιδόμενο στον Κίτρινο Αυτοκράτορα *Huang Di Nei Jing* εκτίθενται για πρώτη ενδεχομένως φορά με αναλυτική ακρίβεια ανθρώπινη φυσιολογία και παθολογία, προσδιορίζονται θεραπευτικές μέθοδοι και τεχνικές και παρατίθεται ένα συστηματικό corpus θεωρητικής γνώσης που θα επηρεάσει τις μεταγενέστερες εξελίξεις στον εν λόγω κλάδο. Κατά τη διάρκεια της Ανατολικής δυναστείας των Han (25-220 μ.Χ.) θεωρίες και πρακτικές λαμβάνουν περαιτέρω ώθηση στο περίφημο έργο *Shang Han Za Bing Lun*, ενώ το αριστούργημα της ιατρικής γραμματείας της εποχής *Shen Nong Ben Cao Jing* εστιάζει στη ανάγκη συμβατότητας των συστατικών των ιατρικών σκευασμάτων.

Τα βουδιστικά μοναστήρια και οι βουδιστικοί ναοί στη μετά τη δυναστεία των Han Κίνα διεδραμάτισαν καταλυτικό ρόλο στη διάδοση και προαγωγή ιατρικής γνώσης κυρίως μέσω ανάπτυξης ιατρικών πρακτικών προς ανακούφιση των πασχό-

1. Zhang, Q. (2015). *An Introduction to Chinese History and Culture*. Heidelberg / New York / Dordrecht / London: Springer, σελ. 207.

ντων², ενίοτε όμως και μέσω της διαμόρφωσης ενός συστήματος οργανωμένων δικτύων μάθησης³. Τα ιατρικά χειρόγραφα Dunhuang για παράδειγμα, ανακαλύφθηκαν σε σύμπλεγμα βουδιστικών ναών στην Κινεζική επαρχία Gansu σε ένα κρημό στους πρόποδες του όρους Wusha στα ανατολικά, νοτιο-ανατολικά της πόλης Dunhuang. Αξιοσημείωτη είναι η ανακάλυψη, κατά το έτος 1900, μιας ενδότερης σπηλιάς στο σπήλαιο 16, εντός της οποίας είχαν υποθηκευθεί και σφραγισθεί χειρόγραφα για διάστημα σχεδόν χιλίων ετών. Πρόκειται για αρκετές δεκάδες χιλιάδες χειρόγραφα κάθε είδους⁴. Μεταξύ κάθε είδους χειρογράφων, υφίστανται ιατρικά χειρόγραφα με ενδεχομένως Ταοϊστικό χαρακτήρα, γεγονός αξιοσημείωτο αφού διεσώθησαν σε ένα αμιγώς Βουδιστικό θεσμικό πλαίσιο. Αρκετά εξ αυτών των χειρογράφων εστιάζουν σε τεχνικές αναπνοής, και ιδίως σε χορήγηση σκευασμάτων που επιμηκύνουν το προσδόκιμο ζωής, ενώ τους αποδίδονται ακόμη και μαγικές ιδιότητες, όπως η απόκτηση εξαιρετικών ικανοτήτων που υπερβαίνουν τα απλά αντιληπτικά δεδομένα των αισθήσεων. Με τον τρόπο αυτό, καθίσταται εφικτή η προαγωγή ασυνήθων επιδόσεων και δεξιοτήτων, χωρίς τον κίνδυνο έκπτωσης σε μαγικές τελετές και αποκρυφιστικές πρακτικές⁵.

Η τέχνη της *materia medica* λαμβάνει νέα ώθηση με το έργο *Zhen Jiu Jia Yi Jing* συγγραφέν από τον Huangfu Mi κατά τη διάρκεια της Δυτικής δυναστείας Jin (265-316 μ.Χ.) και ιδίως με τις ιατρικές ιδέες του Sun Simiao, εξέχοντα ιατρού στη δυναστεία των Tang (618-907 μ.Χ.). Ο Sun Simiao εξέδωσε στα 652 το έργο *Qianjin Yao Fang* περί ανεκτίμητων θεραπειών καθώς και τη λογική του συνέχεια, το έργο *Qianjin Yi Fang*. Το μνημειώδες πόνημα *Shengji Zonglu* υπήρξε αυτοκρατορική ιατρική εγκυκλοπαίδεια συνιστάμενη σε 200 τόμους, συνταχθείσα στα 1111 υπό ηγεμονική εποπτεία. Κατά τη διάρκεια της βόρειας δυναστείας Song, εμφανίζονται και οι πλέον περιεκτικές καταγραφές φαρμακολογικών συνταγών της περιόδου, η *Taiping shenghui fang* υπό την εποπτεία του αυτοκράτορα Taizong στα 978 καθώς και η *Shengji zonglu*, συλλογή καταγραφών θεραπείας υπό την επίβλεψη του αυτοκράτορα Huizong (1111-1117). Αξιόλογη υπήρξε η συμβολή του Zhen Yan με το έργο του *Sanyin Jiyi Fang Lun*, συγγραφέν το 1174, το έργο γυναικολογικών συνταγών *Furen Da Quan Liang Fang* από τον Chen Ziming στα 1237, καθώς και η παιδιατρική επιτομή *Quan You Six Jiao*, έργο του Gou Bing στα 1461.

2. Βλ. ενδεικτικά, Canton-Alvarez, J.A. (2019). A gift from the Buddhist monastery: The role of Buddhist medical practices in the assimilation of the opium poppy in Chinese medicine during the Song dynasty (960-1279). *Medical History*, 63(4): 475-493.

3. Chen, J. (2021). Monastic learning and private education: The knowledge fostering and transmission network centered on Buddhist temples in medieval China. *Studies in Chinese Religions*, 7(1): 138-157.

4. Wang Shumin (2004). A general survey of medical works contained in the Dunhuang medical manuscripts. In: Cullen, C. and Lo, V. (eds.), *Medieval Chinese Medicine: The Dunhuang Medical Manuscripts*. London: Routledge. Για την ακριβή χρονολόγηση των χειρογράφων, βλ. Fan, C. (2015). Discussion on the date of Dunhuang medical scrolls. *Zhonghua Yi Shi Za Zhi* 45(5): 313-317.

5. Sakade Yoshinobu (2004). Daoism and the Dunhuang regimen texts. In: Cullen, C. and Lo, V. (eds.), *Medieval Chinese Medicine: The Dunhuang Medical Manuscripts*. London: Routledge.

Περαιτέρω, το έργο του Cao Yuanfang, *Zhu bing yuan hou lun*, συνιστά ανάλυση της παθογένειας και εκδήλωσης κάθε νόσου. Το περίφημο compendium της *materia medica*, *Ben Cao Gang Mu* οφείλεται στον Li Shizhen (1518-1593) κατά τη δυναστεία Ming (1368-1644): το εγχειρίδιο αυτό ενέχει μια αυστηρή βοτανολογική κατηγοριοποίηση η οποία προήγαγε τη φαρμακευτική θεωρία της περιόδου. Κατά τη διάρκεια της ίδιας δυναστείας, διακρίθηκε ο Wang Ji (1463-1539), ο οποίος άσκησε την ιατρική εντός και πέριξ της Qimen, στη σημερινή επαρχία Anhui. Η ιατρική ενασχόληση του Wang Ji εντάσσεται σε μια εποχή αύξουσας κοινωνικής κινητικότητας και οικονομικής ευημερίας με την άνθηση της εμπορικής τάξης, κατά τη βασιλεία των αυτοκρατόρων Zhengde (1506-1521) και Jiajing (1522-1566) της δυναστείας Ming. Η κοινωνική δυναμική και οι οικονομικοί μετασχηματισμοί της περιόδου είχαν θετική απήχηση στην άσκηση της ιατρικής, καθώς διαφαίνεται στο έργο *Shishan yīan*, λεπτομερής καταγραφή της κλινικής εμπειρίας του Wang Ji σε άνω των εκατό ατομικών περιπτώσεων, για μια περίοδο τουλάχιστον δεκαπέντε ετών⁶.

Αναφέρουμε εν προκειμένω και το έργο *Wen Re Lun* συγγραφέν από τον Ye Tian-shi κατά τη δυναστεία Qing (1644-1911) που συνιστά επιτομή των απόψεων της εποχής για την αντιμετώπιση και αποτροπή των συνεπειών επιδημικών και συναφών παθολογικών νόσων. Κατά τη μαντζουριανή δυναστεία Qing, η ιατρική εισέρχεται σε φάση μερικής παρακμής, με εξαίρεση ορισμένα σημαντικά έργα, μεταξύ των οποίων το πόνημα *Yizong Jinjian*, ο χρυσός καθρέπτης της ιατρικής επιστήμης, έργο του Wu Qian στα 1749. Ωστόσο, κατά την ύστερη δυναστεία Ming και τη δυναστεία Qing διακρίθηκε μια ομάδα ιατρών στην περιοχή Xin'an, οι οποίοι ως αυτοκρατορικοί ιατρικοί λειτουργοί, διέθεταν λόγια εκπαίδευση, υψηλό επαγγελματικό ήθος και πλούσιο συγγραφικό έργο. Η διαμόρφωση μιας τέτοιας ιατρικής κοινότητας συνδεόταν άμεσα προς την ευημερία και οικονομική άνθηση της περιοχής, γεγονός που συνετέλεσε στην προαγωγή της ιατρικής σε περιφερειακό επίπεδο⁷. Το συγγραφικό έργο της εν λόγω ομάδας εμπεριέχεται στις κειμενικές καταγραφές επιφανών ιατρών της επαρχίας Xin'an (*Xin an ming yi kao*): οι αιτίες ευδοκίμησης μιας τέτοιας κοινότητας λογίων αποδίδονται στην επίδραση της Νέο-Κομφουκιανικής φιλοσοφίας, την πυκνότητα του πληθυσμού και την οικονομική μεγέθυνση⁸. Μεταξύ αυτών απαριθμείται και ομάδα γυναικών ιατρών που αν και δεν απολάμβαναν κοινωνικής αναγνώρισης λόγω των Κομφουκιανικών έμφυλων στερεοτύπων, συνέβαλαν ενεργώς στη βελτίωση της δημόσιας υγείας της περιοχής⁹.

6. Βλ. αναλυτικά, Grant, J. (2003). *A Chinese Physician: Wang Ji and the Stone Mountain Medical Case Histories*. London: Routledge.

7. Wan, S.M, Liu, B.S and Lu X. (2017). Analysis of Xin'an imperial medical officials in the Ming and Qing Dynasties. *Zhonghua Yi Shi Za Zhi*. 47(1):19-23.

8. Chu, C.Z, Peng, H.S, Li Y and, Li, JR. (2017). Distribution of Xin'an TCM physicians and their medical works and the reasons of its formation of medical center. *Zhonghua Yi Shi Za Zhi*. 47(6):351-353.

9. Wan, S.M, Liu, B.S and Lu, X. (2018). Study on female doctors in Xin'an District in the Ming and Qing Dynasties. *Zhonghua Yi Shi Za Zhi* 48(1):21-24.

1.2. Τάσεις, σχολές σκέψης και απόψεις

1.2.1. Το ιστορικό πλαίσιο ανάπτυξης της Κινεζικής ιατρικής

Η ιστορία της αρχαίας Κινεζικής ιατρικής ανάγεται όπως είδαμε, στην τρίτη προ Χριστού χιλιετία, ενώ το πρώτο ιατρικό σύγγραμμα, αυτό της κλασικής εσωτερικής ιατρικής του Κίτρινου αυτοκράτορα χρονολογείται κατά τον τρίτο π.Χ. αιώνα. Η πρώτη συστηματική σχολή σκέψης ωστόσο συνδέεται με το όνομα του Zhang Zhongjing (150-219 μ.Χ.), θεμελιωτή της σχολής *Shang Han* την περίοδο της Ανατολικής δυναστείας Han. Ο συγγραφέας αυτός προέβη σε εμπειριστατώμενη διερεύνηση των εξωγενών παθολογικών αιτιών κάθε νόσου, διατυπώνοντας την περίφημη θεωρία των έξι σταδίων σχετικά με τις προκαλούμενες από το ψύχος ασθένειες. Η συμβολή του εν λόγω ιατρού στην επεξεργασία και ανάπτυξη των θεωρητικών θεμελιών της παραδοσιακής Κινεζικής βοτανολογικής ιατρικής, έχει τύχει της δέουσας προσοχής στη διεθνή έρευνα¹⁰. Το αριστούργημα του, *Shanghan Zabing Lun*, το οποίο αποτελεί καταγραφή της προγενέστερης ιατρικής εμπειρίας, υπέστη συστηματικοποίηση και οργάνωση σε δύο τόμους σε μεταγενέστερη περίοδο, από τον Wang Shuhe κατά τη δυναστεία Jin και από αυλικούς ιατρούς στη δυναστεία Song. Η σκέψη του Zhang Zhongjing απετέλεσε έναυσμα για τη μεταγενέστερη καλλιέργεια της Κινεζικής ιατρικής και τη διαμόρφωση τεσσάρων κύριων σχολών σκέψης κατά το 12^ο και 13^ο αιώνα.

Το ιστορικό πλαίσιο ανάδυσης και εξέλιξης της αρχαίας Κινεζικής ιατρικής αναδεικνύει τρεις σημαντικές τομές, τη διαμόρφωση ενός κανονικού corpus θεωριών και απόψεων κατά τη δυναστεία των Han, το μετασχηματισμό της ιατρικής με ενσωμάτωση προγενεστέρων ιατρικών θεωριών και πρακτικών κατά τη δυναστεία Song, και ασφαλώς την επίδραση της δυτικής στην Κινεζική ιατρική κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα. Ειδικότερα η περίοδος της δυναστείας Song υπήρξε εποχή καταλυτικών μετασχηματισμών σε πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό και πνευματικό επίπεδο. Παρά το αναμφίβολο γεγονός ότι η περίοδος των δυναστειών Jin και Yuan θεωρείται ως ο χρυσός αιώνας της Κινεζικής ιατρικής, η εποχή της δυναστείας Song είναι εκείνη που συνέβαλε στην εκ νέου, μετά τη δυναστεία των Han, άνθηση της Κινεζικής ιατρικής, πρωτίστως για τρεις λόγους:

Πρώτον, υπήρξε προσωπική ανάμειξη πολλών αυτοκρατόρων της περιόδου στην προαγωγή της ιατρικής γραμματείας και στην καλλιέργεια της ιατρικής εκπαίδευσης

10. Για τα ζητήματα αυτά βλ. Li, N. and Gao, F. (2018). Connotation interpretation of “only one syndrome is evident for disease” in treatise on febrile diseases by Zhang Zhongjing. *Zhongguo Zhongyao Zazhi*, 43(12): 2465-2469. Lu, C. (2014). Carrying Zhang Zhongjing’s classics toward the revival of TCM: Theories and practices on supporting yang. In: Lu, C. (ed.), *Handbook of traditional Chinese medicine* (pp. 1283-1292). Singapore: World scientific. Επίσης, Mi, L. (2006). Zhang Zhongjings lost formulas not included in *shanghan lun* (treatise on cold pathogenic diseases). *Zhonghua Yi Shi Za Zhi* 36(3): 137-141. Yuan, G. (2010). Exploration on academic thought of Zhang Zhongjing on processing of Chinese herbal medicine. *Zhongguo Zhongyao Zazhi*, 35(6): 799-802.